

РОЗДІЛ I. СТОРІНКИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

УДК 271.2(477)

Ластовський Валерій,доктор історичних наук, професор,
професор кафедри міжнародних відносин,
lastov@ukr.net<http://orcid.org/0000-0001-8900-5569>

ID: V-2549-2018

Київський національний університет культури
і мистецтв, вул. Євгена Коновальця, 36, Київ,
Україна, 01133

DOI 10.5281/zenodo.2267118

Lastovskyi Valerii,Dr. of Historical Sciences, professor,
professor of Department of International
Relations,

lastov@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0001-8900-5569>

ID: V-2549-2018

Kyiv National University of Culture and Arts,
Evgena Konovalca str., 36, Kyiv, Ukraine, 01133**Трахтемирівський монастир і козацтво: політичний міф початку xvii ст.**

У статті розглядається проблема існування православного монастиря у Трахтемиріві. Звертається увага на неоднозначність тверджень істориків щодо реформи польського короля Стефана Баторія у 1578 р. Стверджується щодо з'ясування питання існування монастиря необхідний детальний аналіз історичних джерел.

Автором застосовано логічний та проблемно-хронологічний методи. Завдяки цьому вдалося з'ясувати, що проблема існування монастиря у Трахтемиріві на початку XVII ст. – це питання політичного характеру, а не релігійного. Звертається увага на те, що монастир у цей період ніколи не згадується як церковна структура, що здійснює релігійну практику. Також відмічається повна відсутність будь-яких ознак господарчої діяльності монастиря, що теж указує на неможливість його існування в означений час. Крім того, наголошується ще й на тому, що жодних доказів передачі монастиря у володіння Війську Запорозькому істориками оприлюднено не було. Навпаки, все вказує на те, що цього факту насправді ніколи не було і не могло бути.

Було проаналізовано цілий ряд документів XVI – XVII ст., у яких згадувався монастир. Стверджується, що він міг виникнути близько 1620 р., в період відновлення української церковної ієрархії.

Ключові слова: Трахтемирів, монастир, козацтво, король Стефан Баторій, Військо Запорозьке, православна церковна ієрархія, патріарх Феофан.

Trakhtemyriv Monastery and Cossacks: The Political Mysteries of the Early 17th Century

The article deals with the problem of the existence of the Orthodox monastery in Trakhtemyriv. Attention is drawn to the ambiguity of the statements of historians concerning the reform of the Polish king Stefan Batory in 1578. It is argued that in order to find out the existence of a monastery, a detailed analysis of historical sources is required.

The author applied the logical and problem-chronological methods. Due to this, it was found out that the problem of the existence of the monastery in Trakhtemyriv in the early seventeenth century is a political issue, not a religious one. Attention is drawn to the fact that the monastery in this period is never mentioned as a religious structure that carries out religious practice. There is also a complete absence of any signs of the economic activity of the monastery, which also indicates the impossibility of its existence at the appointed time. In addition, it is also noted that no evidence of the transfer of the monastery to the possession of the Zaporozhian historians was made public. On the contrary, everything indicates that this fact has never really happened and could not have happened.

A number of documents of the 16th - 17th centuries, in which the monastery was mentioned, was analyzed. It is alleged that it could have occurred about 1620, during the restoration of the Ukrainian church hierarchy.

Key words: Trakhtemyriv, monastery, Cossacks, King Stefan Batory, Zaporozhian Army, Orthodox Church Hierarchy, Patriarch Theophanes.

Створені одного разу міфи (народні, політичні, наукові) мають властивість досить довгого життя. В них бажають вірити як звичайні люди, так і політики чи науковці. Головна магія цих міфів полягає у їх зручності і простоті. Адже вони дозволяють дуже просто пояснювати найскладніші проблеми. Саме це ми і бачимо у випадку із Трахтемирівськими монастирями. Тому важливість розкриття представленої теми пов'язане перш за все із з'ясуванням реальних історичних обставин, навколо яких формувалася політична концепція української козацької еліти XVII – XVIII століть.

До теми зв'язку Трахтемирівського монастиря із процесом формування українського козацтва в історичній науці зверталася досить значна кількість істориків, починаючи ще від XVII ст. Однак, треба відмітити, що в їхніх працях (за виключенням Андрія Стороженка) переважно відбувалася лише констатація «загальновідомого факту», що не піддавався сумніву і детально не аналізувався.

Передовсім слід відзначити один із важливих моментів, пов'язаних із загальноприйнятим уявленням. В історіографічній традиції панує думка щодо існування Трахтемирівського (він же

Зарубський) монастиря від часів Русі і аж до XVIII ст. У цьому й криється головна проблема, оскільки насправді немає підстав саме для такого бачення історичного минулого цієї обителі. По-перше, є досить сумнівним існування Зарубського монастиря, як такого в часи Русі. Прямих доказів для такої думки насправді немає, лише побічні. По-друге, Зарубський монастир, який начебто існував у середині XVI ст., також насправді виявляється скоріше філією Києво-Печерського монастиря, а не самостійною церковною структурою. По-третє, власне Успенський Трахтемирівський монастир виник лише на початку XVII ст. і припинив своє існування у 1678 році. По-четверте, новий Хрестовоздвиженський Трахтемирівський монастир уже виник на початку XVIII ст. По-п'яте, так ніхто і ніколи з дослідників не зміг довести локалізацію Трахтемирівського (Зарубського) монастиря (чи монастирів), показати спадковість у хронологічному вимірі від давньоруського часу до XVIII ст.

У першу чергу тут варто зробити деякі зауваження, які можуть здатися зайвими на перший погляд. Але, насправді, вони стосуються того, що найчастіше ігнорується в літературі при розгляді питання щодо «козацької» приналежності як Трахтемирівського, так і будь-якого іншого монастиря.

Монастир – це наперед суспільно-релігійна структура, яка є невід'ємною частиною більш складної церковної системи. Його функціонування тісно переплітається із духовним життям суспільства. Окрім того, монастир – це завжди ще й господарчий комплекс із відповідними зв'язками і функціями у навколишньому середовищі. Політичну ж функцію монастир може набути тільки у достатньо специфічних умовах процесу розвитку держави, коли він стає частиною її політичної системи (наприклад, в часи Синодального періоду Російської імперії). Що ж до Трахтемирівського монастиря, то специфіка наявної інформації стосовно нього наприкінці XVI – на початку XVII століть проявляється у відсутності релігійно-церковних, соціальних чи господарчих елементів. Натомість ми бачимо його фігурування у виключно політичних документах. Це не може не насторожувати і не ставити під сумнів сам факт існування цієї обителі як реальності у цей час.

Загальноприйнятою і хрестоматійною в історіографії є думка, що у 1578 р. польський король Стефан Баторій провів військову реформу, утворивши українське реєстрове козацтво, зробивши його неофіційною столицею містечко Трахтемирів і передавши йому разом із цим шпиталь і місцевий монастир. Тим не менше, все це не настільки очевидно, як це відображається в наукових працях і навчальній літературі. Більше того, є підстави вважати, що ця ситуація насправді є історіографічним міфом, а не реальним історичним фактом.

«Postanowienie z Niżowcy» – документ щодо взяття козаків на службу до Стефана Баторія – був підписаний королем у Львові 16 вересня 1578 року. Його опублікував Андрій Стороженко у 1904 р. [15, с. 72-74]. Однак, у зв'язку із змістом цього документу, варто звернути увагу на ряд моментів. У ньому взагалі була відсутня згадка Трахтемирова, згадка про «шпиталь», не кажучи вже і про місцевий монастир. Між іншим, щодо «шпиталю», який часто згадується в науковій літературі поруч із монастирем, то Андрій Стороженко зауважує: «...для ранених и больных козаков предложено было устроить госпиталь (reclinatorium) в королевском имени Трахтемирове над Днепром. Вообще нужно заметить, что Баторий первый из польских королей стал заботиться о судьбе раненых. При нем впервые появились при войсках хирурги...» [15, с. 74]. При цьому він посилається на інформацію австрійського дипломата Еріха Лясоти (1550-1616).

Фактично, документ Стефана Баторія, регулював лише питання, пов'язані із обов'язками служби козацтва та винагороди йому за це. А в усьому іншому там відзначалося підпорядкування козацького війська черкаському старості Михайлу Вишневецькому (1529-1584): «Naprzód że nam wierni mają być i służyć pod władzą urodzonego kniazia Michała Wiśniowieckiego». А така позиція дає підстави для роздумів щодо того, що насправді не король Стефан Баторій визначав місце розміщення реєстрових козаків у Трахтемирові, а саме черкаський староста Михайло Вишневецький. Вочевидь, що саме це, а не інше, місце було обране князем тому, що, по-перше, Трахтемирів на той час представляв собою досить пустельне місце, по-друге, козацькі загоны в ньому легше було б контролювати одночасно з Києва і Черкас, ніж якби вони були розміщені нижче від Черкас по Дніпру.

Цими обставинами і можна пояснити відсутність конкретного документу, підписаного Стефаном Баторієм на розміщення у Трахтемирові реєстрового козацтва. Це було рішення виключно старости черкаського Михайла Вишневецького як представника королівської влади. Роль короля ж у даному ж випадку звелася до мовчазної згоди на це.

Першу одну згадку Трахтемирівського монастиря наприкінці XVI ст. бачимо у листі гетьмана Війська Запорозького Криштофа Косинського до короля Сигізмунда III із Канева від 15 вересня 1592 р., в якому описується конфлікт козаків із «перейаславцями». Зі слів гетьмана, «*manastyr Terechtemyrowski, dom Bozy modlitewny, zburzyli, skarby, nadany dawne, zabrali, obrazy połupali y to czynili nie iako kreszczanski ludzi, ale prawie iako poganie y besurmanie martwych z grobow wykorywali czy niezbozni ludzie pereiaslawsczy*» [3, с. 60]. Як бачимо, Криштоф Косинський у самих чорних тонах розмалював сцену поведінки міщан Переяслава у Трахтемирові. Сам конфлікт козаків із «перейаславцями», звичайно, сумнівів не викликає. Проте, ситуація із монастирем більше схожа у цьому описі на політичну гіперболу, ніж на реальність. Щодо згадки монастиря – то тут теж можна вбачати певні перебільшення. Цілком можливо, що під монастирем тут малися на увазі залишки будівель колишнього «зарубського» володіння Києво-Печерського монастиря, яке згадувалося ще у 1550-х роках усього лиш з одним ченцем-охоронцем [5, с. 28-29].

Через два роки після цих подій, у 1594 р., через Трахтемирів проїжджав вже згадуваний вище Еріх Лясота, котрий у своєму щоденнику 30 травня записав, що це містечко ще будується, а запорозькому козацтву воно було передане королем Стефаном Баторієм «для устроювання гошпиталю» [8, с. 162; 11, с. 24]. Але, знову ж таки, тут немає жодної згадки про монастир.

Інформацію про те, що король Стефан Баторій під час своєї відомої реформи, в результаті якої було утворене реєстрове козацтво, начебто надав козакам Трахтемирівський монастир вперше знаходимо в українській історичній літературі фактично лише у літописі гадяцького полковника Григорія Грабянки (бл. 1666-1738) тобто аж на початку XVIII ст. Гадяцький полковник записав: «А літа 1576... король Баторій, опріч давнього старовинного міста складового Чигирина, віддав низовим козакам для пристанища ще й місто Терехтемирів з монастирем, аби вони в ньому зимували...» [6, с. 26].

Андрій Стороженко пояснював, що всю інформацію щодо реформи Стефана Баторія Григорій Грабянка взяв у польського автора Самуеля Твардовського (1595/1600-1661), з його «*Wojny Domowej*» (1660), а той просто творчо переробив хроніку іншого польського автора, єпископа Павла П'ясецького (1579-1649) [15, с. 133]. Останній же, насправді, написав про передачу козакам тільки замку Трахтемирівського з його маєтками – «*z przyległościami swemi*» [16, с. 46], ну а Самуель Твардовський – що король «*Naznaczył Trachtymirów z iego spól powiatem*» для зимівлі козацької [17, с. 4].

В українській історіографії передача монастиря для потреб козацтва королем Стефаном Баторієм – це не що інше як фантазія вже самого Григорія Грабянки, яка спокійно потім була перейнята вітчизняною і зарубіжною історичною думкою. Після нього ми вже бачимо передачу Трахтемирівського монастиря Стефаном Баторієм у творах Якова Лизогуба (1742), Степана Лукомського (1770), Герхарда Міллера (1775), Олександра Рігельмана (1786) та інших.

Відзначимо тут, що Трахтемирівський монастир не згадується і не фігурує в жодних документах до 1594 р. та в період із 1594 по 1614 рр., як у пов'язаних із козацтвом, так і в будь-яких інших.

А тепер варто продовжити з того, що у XVII ст. монастир вперше згадується в історичних джерелах тільки у 1614-1618 рр. Тобто фактично до цього часу ми про нього реальних згадок не маємо, окрім 1594 р. Тепер же Трахтемирівський монастир офіційно прозвучав у 1614 р. під час засідання спеціальної королівської комісії (каштелян краківський Януш Острозький, воєвода київський Станіслав Жолкевський, воєвода волинський Януш Заславський і генерал подільський Валентин Каліновський) для вирішення подальших стосунків із українським козацтвом. Її засідання відбулося в Житомирі, де 15 жовтня і було озвучено її рішення із наступними словами: «*Monaster terestimorowski, iako ini iest od Iego Krolewskiey Mości y rzeczypospolity nadany, przy nich zostawać ma, takim sposobem, zęby ten monaster starym, chorym, zkaleczonym, zranionym y dla premieszkania do śmierci spokojnego był. Ale zbierać y zwoływać do kupy, ani gdzie indzie ani tam nie mają, gdyszby tymsamym nadanie, ktore mają od Iego Krolewskiey Mości y rzeczypospolity, sami sobie zwątlęly...*» [4, с. 145].

Зрозуміло, що цей документ слід розглядати як суто політичний за своїм характером і як результат домовленостей між представниками Війська Запорозького та представниками польського короля Сигізмунда III. Тобто насправді й інформацію щодо Трахтемирівського монастиря вже треба розглядати передовсім із політичної сторони, а не з будь-якої іншої. При цьому, з цього тексту не впливає статус і положення монастиря. Проте, все ж таки, він дає підстави вважати, що на цей момент Трахтемирівський монастир вже дійсно міг існувати, хоча

й зовсім незрозуміло, в якому вигляді; можна уявити навіть, що тільки у вигляді пропозиції від представників козацтва (зрозуміло, що не від польської влади). В усякому разі, саме від цього моменту можна вважати, що й почалася історія творення власне Трахтемирівського монастиря. І початком йому можна вважати саме той шпиталь, який був організований у Трахтемирові. Якщо відкинути можливу фантазію щодо діяльності в цей час на користь козацтва професійних лікарів (що цілком зрозуміло), то єдиним варіантом функціонування шпиталю залишається лише залучення до нього на постійній основі представників чернецтва; монастирі ж, як відомо, завжди славилися як осередки, де регулярно застосовувалися медичні знання. В контексті останнього достатньо навести приклад із Києво-Печерським монастирем. Якщо ж згадати, що володіння Трахтемирівського монастиря вже XVII ст. – це колишні володіння саме Києво-Печерського монастиря у XVI ст., то можна допустити, що й ченці з останнього могли стати основою для вже нової чернечої обителі.

Ще через два роки, 4 січня 1616 р., ми бачимо в статусі архімандрита Трахтемирівського монастиря Іезекіля Курцевича (1589-1642), якому на той момент виповнилося тільки 27 літ. Про цей його статус свідчить підпис під документом про утворення Київського Богоявленського братства [10, с. 46]. Але, виходячи з того, що є багато суперечливих моментів, ще остаточно не пояснених істориками, не слід цю інформацію сприймати як однозначне свідоцтво того, що Трахтемирівський монастир на цей час вже існував.

Що ж цьому суперечить? По-перше, та обставина, що сам Іезекіль Курцевич, як вважається, прийняв чернецтво тільки у 1615 р., а отже сумнівним слід вважати, що він міг пройти чернечий шлях до звання архімандрита. По-друге, окремі дослідники (у т.ч. М. Грушевський, Б. Флоря та ін.) вважають, що частина підписів під документом щодо Богоявленського братства є значно пізнішими. По-третє, у тому ж таки 1616 р., але вже 13 липня, Іезекіль Курцевич був зареєстрований в якості студента Падуанського університету в Італії із статусом ієромонаха. У зв'язку з останнім дивним виглядає, що архімандрит монастиря міг би кинути свою діючу обитель і помандрувати в далекі краї для навчання у нижчому статусі. По-четверте, у 1617-1618 рр. він вже називається ігуменом Преображенського Четвертинського монастиря на Волині.

Вдруге в документах Іезекіль Курцевич як архімандрит Трахтемирівського монастиря фігурує вже 1 серпня 1619 р. у відомому листі волинської шляхти на підтримку Луцького Хрестовоздвиженського братства, утвореного 1617 р. [9, с. 12].

І все ж таки і в цьому випадку виникає питання, чи насправді вже існував на той час Трахтемирівський монастир? Можливо, що й так. Але, в усякому разі, скоріше формально, ніж реально. Адже більше теж не з'явилося жодних документальних джерел, які б свідчили про реальне існування Трахтемирівського монастиря як факту – передовсім господарчих (які завжди фігурують в усіх інших аналогічних випадках періоду появи чернечих осередків).

Як же тоді можна пояснити згадку Іезекіля Курцевича архімандритом Трахтемирівського монастиря? Дуже просто. Якраз у цей час відбувається процес підготовки до відновлення православної української ієрархії. Цим займався галицький митрополит Ієремія Тиссаровський – екзарх (від 1614 р.) Константинопольського патріарха в Україні і фактичний управитель Київською митрополією. Тільки він і міг поставити Іезекіля Курцевича на архімандритство. Що досягалося таким способом? Закріплення союзу між церквою та козацтвом, яке претендувало на Трахтемирів.

Як не дивно, але підтвердженням відсутності фактичного існування Трахтемирівського монастиря як реальної церковної структури може слугувати ще одна згадка його в документальних джерелах. Це – рішення відомої Вільшанської комісії у жовтні 1617 р. Справді, він там згадується, але формулювання цієї згадки повністю ідентичне запису у рішеннях Житомирської комісії 1614 р. Оця повна ідентичність текстів і наводить на думку, що її включення в текст відбувалося формально, а не на основі оцінки реального стану і статусу монастиря.

Пізніше слова про передачу Трахтемирова з'явилися ще і в інструкції Війська Запорозького своїм посланцям до короля Владислава IV від 9 вересня 1638 р. Однак, тут Трахтемирівський монастир не згадується взагалі! Тут сказано лиш: «Terechymirów, który nam był na szpital nadany od św. ramięci najjaśniejszych ich mściów królów polskich...» [3, с. 447]. І з цього тексту вже очевидно випливає думка, що первинним наданням для себе Військо Запорозьке вважало не стільки Трахтемирів, скільки шпиталь.

Проте, можемо вважати, що сам Трахтемирівський монастир нарешті реально почав формуватися і постав близько 1618-1620 рр. Безсумнівно достовірну інформацію щодо його ми

маємо у відомій грамоті ієрусалимського патріарха Феофана, наданій ним згадуваному вище київському Богоявленському братству 26 травня 1620 р., якою встановлювався його ставропігійний статус [14, с. 61-63]. В цьому документі важливою є вказівка на те, що патріарх побував у різних монастирях і церквах, у т.ч. і в Успенській Трахтемирівській обителі.

Коли ж це сталося? Сам патріарх Феофан у лютому 1620 р. покинув Москву і вїхав на територію Речі Посполитої зі сторони Путивля, котрий на той час знаходився під московською владою. А з цього місця можна було б їхати спочатку на Трахтемирів, а потім вже на Київ. Проте це був би зовсім незрозумілий шлях і він міг би бути виправданим тільки у тому випадку, якщо б саме тут планувалася якась важлива зустріч, наприклад із представниками українського Війська Запорозького. Однак, про таку можливість взагалі нічого не відомо. Навпаки, ми знаємо, що перша зустріч з ними відбулася якраз у Києві [12, с. 475]. А до цього із козацьким посольством зустріч відбувалася лише в Москві, де й проводилися відповідні переговори між обома сторонами [7, с. 242].

Вважається, що патріарх Феофан прибув до Києва у березні 1620 р., зокрема це могло статися і 25 березня [13, с. 291-292]. Тобто, перебуваючи тут, патріарх мав можливість впродовж наступних двох місяців (до 26 травня) реально виїхати до Трахтемирова. Навіщо йому була потрібна ця поїздка? Деякими дослідниками вважається, що саме тут патріархом було здійснено висвячення Іезекіїля Курцевича в сан митрополита. Однак, доконаного факту цієї події так ніхто і не підтвердив. Тобто так само можна вважати, що Іезекііль Курцевич міг бути висвячений і у Києві. Тому значення цієї поїздки патріарха Феофана можна вбачати у інших двох моментах: 1) в інспектуванні стану православної церковної інфраструктури (адже він побував також по всіх монастирях і храмах Києва та ще й у Межигірському монастирі), що цілком правдоподібно з огляду на початий процес відновлення патріархом української церковної ієрархії та у 2) сакралізації Трахтемирова як умовної столиці Війська Запорозького, що цілком правдоподібно з огляду на постійні претензії на це старшини самого козацтва.

Необхідно підкреслити ще один надзвичайно важливий момент, пов'язаний із юридичною стороною «передачі» монастиря. Чомусь ніхто в історіографії не звернув увагу на ту обставину, що королівська влада в Речі Посполитій ніколи не займалася даруванням, наданням в користування чи в оренду монастирів жодним офіційним чи неофіційним організаціям чи структурам. Так, ми бачимо ще у Великому князівстві Литовському цілком сформоване і діюче право патронату над монастирями і церквами, за яким князі і королі могли втручатися у їх внутрішні справи та могли призначати на керівні церковні посади зацікавлених осіб. І вся ця практика була описана на конкретних прикладах багатьма істориками, зокрема Михайлом Грушевським [2, с. 417-431]. Але це взагалі зовсім інша юридична практика, ніяким чином не пов'язана із міфічною передачею Трахтемирівського монастиря реєстровому козацтву.

Ну і нарешті у зв'язку із вищевикладеним, слід сказати ще й про «Пакти й конституції законів і вольностей Війська Запорозького...» (Конституцію Пилипа Орлика) від 5 квітня 1710 р. У цьому документі, який мав передовсім політичний характер, ніколи не згадувався Трахтемирівський монастир. У пункті 5 тут писалося лише наступне: «Городъ Терехтемировъ, поневажь здавна до Войска Запорожского Низового належалъ и шпиталемъ оного назывался, теды и тепер за освобоженемъ, дай Б[о]же, отчины от московского подданства мѣеть ясневелможный гетманъ тот же городъ Войску Запорожскому Низовому зо всѣми угодіями из перевозомъ на Днѣпрѣ, тамъ застаючимъ, привернути, шпиталь в оному для старинных зубожалых и ранами скалѣченых козаковъ коштомъ войсковымъ построїти, и отколь мѣеть имъ быти пища и одежда, промысл [...]» [1, с. 159].

Цей текст свідчить про три головних моменти: по-перше, повернення Трахтемирова під владу Війська Запорозького ставилося як пункт програми на майбутнє, а не status quo; по-друге, в тексті згадуються лише саме містечко Трахтемирів і шпиталь у ньому (шпиталю, до речі, на цей момент, теж не існувало, і його у майбутньому ще треба було «построїти»); по-третє, тут відсутнє посилення на дарунок Трахтемирова від польського короля Стефана Баторія. Останній момент є найбільш важливим тим, що він підкреслює якраз політичний характер відношення Війська Запорозького до Трахтемирова, адже на початок XVIII ст. йому вже аж ніяк не потрібна була сакралізація володіння цим пунктом, начебто отримана від Стефана Баторія, на чому наполягали козацькі дипломати у 1614-1638 рр.

Таким чином, можна констатувати, що Трахтемирівський монастир ніколи не дарувався (не передавався в користування тимчасове чи постійне) українському реєстровому козацтву, а

реальність його існування до 1620 р. є досить сумнівною. Всі згадки монастиря в документальних джерелах мають виключно політичний характер на фоні того, що відсутні будь-які документи про його релігійну, культурну, соціальну та господарчу діяльність. Сам монастир реально міг з'явитися тільки в процесі відновлення української церковної ієрархії. Апелювання ж козацтва на початку XVII ст. до набуття Трахтемирівського монастиря, як подарунку від короля – це не що інше, як спроба сакралізації свого власного статусу через рішення королівської влади.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вовк О. Конституція Пилипа Орлика: оригінал та його історія // Архіви України. 2010. Вип. 3-4. С. 145-166.
2. Грушевський М. Духовна Україна. Київ, 1994. 560 с.
3. Документи українського козацтва XVI – першої половини XVII ст.: універсали, листування, угоди, присяги. Київ, 2016. 608 с.
4. Жерела до історії України-Руси. Т. VIII. Львів, 1908. XI, 46, 407 с.
5. Ластовський В. Трахтемирівський та Зарубський монастирі: питання часу функціонування та статусу // Церква-наука-суспільство: питання взаємодії. Київ, 2017. С. 28-29.
6. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки. Київ, 1992. 192 с.
7. Макарий, митр. История русской церкви. Кн. 11. Санкт-Петербург, 1903. 628 с.
8. Мемуары, относящиеся к истории южной Руси. Вып. I. Київ, 1890. 141 с.
9. Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов. Т. 1. Київ, 1848. IX, 267, 112, 467 с.
10. Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов. Т. 2. Київ, 1846. VIII, 371, 162 с.
11. Путевые записки Эриха Лассоты, отправленного римским императором Рудольфом II к запорожцам в 1594 г. Санкт-Петербург, 1873. 96 с.
12. Сас П. Витоки українського націотворення. Київ, 2010. 701 с.
13. Сас П. Феофана III місія в Україні 1620 // Енциклопедія історії України. Київ, 2013. Т. 10. С. 291-292.
14. Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей. Київ, 1874. 48, 179, 176, X с.
15. Стороженко А. Стефан Баторий и днепровские казаки. Київ, 1904. 327 с.
16. Kronika Pawła Piaseckiego. Kraków, 1870. XXXVI, 457 s.
17. Wojna Domowa z Kozaki i Tataru... od Samuela z Skrzypny Twardowskiego. W Krakowie, 1660. 96 s.

REFERENCES

1. Vovk O. (2010). *Konstytutsiia Pylypa Orlyka: oryhyinal ta yoho istoriia* [The Constitution of Pylyp Orlyk: The Original and Its History], *Arkhivy Ukrainy*. 3-4. 145-166 [in Ukrainian].
2. Hrushevskyyi M. (1994). *Dukhovna Ukraina* [Spiritual Ukraine]. Kyiv [in Ukrainian].
3. *Dokumenty ukrainskoho kozatstva XVI – pershoi polovyny XVII st.: univertsaly, lystuvannia, uhody, prysiahy* [Documents of the Ukrainian Cossacks XVI – the first half of the seventeenth century: universal, correspondence, agreements, oaths. (2016). Kyiv [in Ukrainian].
4. *Zherela do istorii Ukrainy-Rusy* [Sources to the history of Ukraine-Rus']. (1908). Lviv. VIII. XI, 46 [in Ukrainian].
5. Lastovskyi V. (2017). *Trakhtemyrivskyyi ta Zarubskyyi monastyri: pytannia chasu funktsionuvannia ta statusu* [Trekhtemirovsky and Zarubsky monasteries: questions of the time of functioning and status], *Tserkva-nauka-suspilstvo: pytannia vzaiemodii*, Kyiv [in Ukrainian].
6. *Litopys hadiatskoho polkovnyka Hryhoriia Hrabianky* [Chronicle of Gadjack Colonel Grigory Grabianky]. (1992). Kyiv [in Ukrainian].
7. Makariy, mitr. (1903). *Istoriya russkoy tserkvi* [History of the Russian Church]. Vol. 11, Sankt Petersburg [in Russian].
8. *Memuary, otnosyaschiesya k istorii yuzhnoy Rusi* [Memoirs relating to the history of southern Rus']. Vol. I. (1890). Kiev [in Russian].
9. *Pamyatniki, izdannyye Vremennoy komissiey dlya razbora drevnih aktov* [Monuments issued by the Interim Commission to review the ancient acts]. Vol. 1. (1848). Kiev [in Russian].
10. *Pamyatniki, izdannyye Vremennoy komissiey dlya razbora drevnih aktov* [Monuments issued by the Interim Commission to review the ancient acts]. Vol. 2. (1846). Kiev [in Russian].

11. *Putevyie zapiski Eriha Lassoty, otpravlennogo rimskim imperatorom Rudolfom II k zaporozhtsam v 1594 g.* [Travel Notes of Erich Lassota, sent by the Roman Emperor Rudolf II to the Cossacks in 1594]. (1873). Sankt Petersburg [in Russian].
12. Sas P. (2010). *Vytoky ukrainskoho natsiotvorennia* [Origins of the Ukrainian nation]. Kyiv [in Ukrainian].
13. Sas P. (2013). *Feofana III misiia v Ukraini 1620* [Feofan III Mission to Ukraine 1620]. Entsyklopediia istorii Ukrainy. Vol. 10. Kyiv [in Ukrainian].
14. *Sbornik materialov dlya istoricheskoy topografii Kieva i ego okrestnostey* [Collection of materials for the historical topography of Kiev and its environs]. (1874). Kyiv [in Russian].
15. Storozhenko A. (1904). *Stefan Batoriy i dneprovskie kozaki* [Stefan Batory and the Dnieper Cossacks]. Kiev [in Russian].
16. *Kronika Pawła Piaseckiego.* (1870). Kraków [in Polish].
17. *Wojna Domowa z Kozaki i Tatory... od Samuela z Skrzypny Twardowskiego,* (1660). W Krakowie [in Polish].

Одержано 28.09.2018.

УДК 398.332.12(477)

Ткаченко Віктор,

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник,
завідувач науково-дослідним сектором,
viktor_tkachenko@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-6741-3430>
ID 5418085

Національний історико-етнографічний
заповідник «Переяслав»,
вул. Шевченка, 8
м. Переяслав-Хмельницький, Київська обл.,
Україна, 08400

Tkachenko Viktor,

Candidate of the Historical Sciences,
senior scientific researcher,
head of the research sector,
viktor_tkachenko@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-6741-3430>
ID 5418085

National Historical and Ethnographic
Reserve «Pereiaslav»,
8, Schevchenko Str., Pereiaslav-
Khmelnyskyi, Kyiv region, Ukraine,
08400

Західноукраїнські писанки та їх орнаментация: мотиви, композиція, розкольорування

У статті на основі різноманітних джерел досліджується орнаментальне оздоблення писанок Волині, Карпат і Прикарпаття.

Мета статті полягає у розкритті особливостей розпису писанок Західного регіону. Методологічну основу становлять загальнонаукові принципи і методи дослідження. Серед них – пошуку, аналізу та синтезу, узагальнення.

Писанкарство з кінця XIX – до початку XXI ст. відоме на всій території України, найбільше – у Західній Україні.

У процесі аналізу матеріалів встановлено, що у даних етнографічних районах поширеними на писанках є рослинні та геометричні мотиви. Для Карпатського регіону в орнаментациі характерно зображення людських фігур реалістичного плану та сюжетних композицій. Досить різнобарвною є кольорова гама.

Для буковинського писанкарства характерне поєднання елементів сусідніх регіонів. У писанках буковинських сіл в основному переважають геометричні мотиви. У колориті – переважно жовто-білі та оранжево-білі фарби на темному тлі.

На початку XXI ст. писанки Волинської області вирізняються виразністю нескладного орнаменту, який чітко читається на темному тлі завдяки білій лінії малюнка. Характерною рисою цього регіону є збереження архаїчних елементів орнаменту. Один із них – «безконечник» – є домінуючим. Привертає увагу і зображення антропоморфних постатей жінки-праматері, Богині.

Проходячи різні етапи свого розвитку, воно збереглося до нашого часу. Локальні особливості в композиційному й орнаментальному вирішенні зберігаються з XIX ст. Писанкарки використовують у розписі як старі символи, так і нові. За період з кінця XIX – до початку XXI ст. орнаментальне оздоблення писанки стало більш досконалим і вишуканим. Воно значно збагатилося композиційним введенням нових елементів і сюжетних малюнків у розписі. Зростає кількість авторських писанок, які мають передусім художньо-естетичну цінність, ніж